

НАЦІОНАЛЬНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
ім. П.І.ЧАЙКОВСЬКОГО

КЛИМЕНКО ІРИНА ВІТАЛІЇВНА

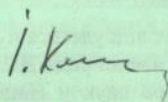
УДК 781.7 (477.4): 784.68

**МЕЛОГЕОГРАФІЯ ЖИВНИХ НАСПІВІВ
БАСЕЙНУ ПРИП'ЯТІ**

17.00.03 – МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ – 2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі музичної фольклористики
Національної музичної академії України ім. П.Чайковського

Науковий керівник – кандидат мистецтвознавства, доцент
ЄФРЕМОВ ЄВГЕН ВАСИЛЬОВИЧ,
доцент кафедри музичної фольклористики
Національної музичної академії України
ім. П.І.Чайковського

Офіційні опоненти: – доктор мистецтвознавства, професор
МОСКАЛЕНКО ВІКТОР ГРИГОРОВИЧ,
професор Національної музичної академії
України ім. П.І.Чайковського

– кандидат мистецтвознавства, професор
ЛУКАНЮК БОГДАН СТЕПАНОВИЧ,
провідний науковий співробітник
Проблемної науково-дослідної лабораторії
музичної етнології при Львівській державній
музичній академії ім. М.Лисенка

Провідна установа – Харківський державний інститут мистецтв
ім І.П.Котляревського,
кафедра української культури

Захист відбудеться «31» жовтня 2001 р. о 15 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.005.01, по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук у Національній музичній академії України ім. П.Чайковського за адресою: 01001, Київ-1, вул. Архітектора Городецького, 1-3/11, 2-й поверх, ауд.36.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної музичної академії України ім. П.Чайковського (01001, Київ-1, вул. Архітектора Городецького, 1-3/11).

Автореферат розісланий «29» вересня 2001 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат мистецтвознавства,
доцент

Кох

КОХАНИК І.М.

Дисертаційне дослідження виконане в річці географічного етномузикознавства, що вивчає “аутентичний музичний фольклор під кутом зору територіального поширення цілісних об’єктів або їх елементів”.¹ Сучасні народознавчі науки на базі своїх географічних підрозділів формують самостійні дисципліни з власним предметом і методикою: “Подібно до того, як слов’янська діалектологія в сучасних умовах не може обійтися без лінгвістичної географії, етнолінгвістика, фольклористика й етнографія потребують активного розвитку такої автономної дисципліни, як культурологічна географія”.² В цьому колі наук належне місце має посісти й мелогографія, одним з актуальних завдань якої є створення етномузичного атласу слов’ян, передусім атласу поширення основних пісенних форм, котрий уможливить залучення даних етномузикології до спільної слов’янознавчої проблематики. В сучасних студіях мелогографічний аспект набуває пріоритетної ролі: наголошується на важливості музично-текстологічного вивчення календарно-обрядового фольклору, особливо його музичних форм як носіїв ознак ареальної культури. **Актуальність** таких досліджень підсилюється стрімкою руйнацією традиційної культури: етнічна музика багатьох народів Європи вже не функціонує в автентичному середовищі, українці ж ще мають можливість використовувати інформативний потенціал традиційних наспівів.

Вивчення територіальних народномузичних стилів України ініціювали С.Людкевич, Ф.Колесса, К.Квітка. Останній накреслив перспективу географічних досліджень музичного фольклору з картографуванням пісенних типів, довівши, що пісенний тип є “етногеографічною категорією, яка підходить для фольклористичного вивчення особливостей розселення етносів у минулому”.³ Вченим були визначені завдання й інструментарій досліджень, але власне картографування не застосовувалося, проводилося лиш зондування територій, загальна розмітка й опис ареалів без встановлення їхніх границь. Ідеї К.Квітки плідно реалізував В.Гошовський. У 70-х роках він сформулював принципи мелогографії як спеціалізованого напрямку етномузикології, розпочав картографування окремих типових наспівів: намітив загальні обриси території їхнього поширення, зробив спроби історичної інтерпретації окреслених ареалів.

Сьогодні в мелогографії відбувається перехід до нового етапу, інспірованого надбаннями етнолінгвістики, лінгвогеографії. Головний принцип – документальне картографування матеріалу за конкретними населеними пунктами на підставі системних польових обстежень території за рівномірною і достатньо густою географічною сіткою. Мелоеареалогічне вивчення певних локусів за такою програмою провадиться з 80-х рр. ПНДЛ музичної етнографії (ПНДЛМЕ) при Національній музичній академії України ім. П.Чайковського (НМАУ) і при Львівській державній музичній академії ім. М.Лисенка (ЛДМА). Дослідження цього напрямку (крім розвідок дисертанта) – праці Б.Луканю-

¹ Гошовський В. Етногенетичні аспекти мелогографії // Матер. наук. конф., присв. пам’яті Івана Панькевича (23-24 жовтня 1992 р.). – Ужгород, 1992. – С.318.

² Толстой Н.И. Язык и культура // Н.И.Толстой. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолінгвістике. – Москва, 1995. – С.20.

³ Мироненко Я.П., Молдавско-українські зв’язи в музикальному фольклорі: історія і сучасність. Дисс. ...докт.искусств. – Кишинев, 1991. – С.162.

ка й керованої ним групи львівських дослідників, Я.Мироненка, Г.Коропниченко.

У дисертації документальне картографування вперше в Україні застосовується до великого етніграфічного регіону – Прип'ятського Полісся, котре з початку 60-х років є об'єктом уваги різних гуманітарних дисциплін “як один з найбільш архаїчних в етнокультурному відношенні регіонів слов'янського світу, що зберігає [...] мовні, обрядові, фольклорні релікти минулих віків”.¹ М.Толстой, автор проекту “Поліський етнолінгвістичний атлас”, здійснюваного Інститутом слов'янознавства і балканістики Російської Академії Наук, розглядав Полісся як одну з тих зон Славії, до яких “в першу чергу доцільно застосувати комплексний етнолінгвістичний метод вивчення слов'янських старожитностей та випрацьовані у лінгвістиці прийоми ареального дослідження, картографування локальних різновидів і форм культурних явищ” [там само].

Історико-географічний поділ Полісся, що склався протягом віків, виявляється у різних етнокультурних системах. Одна з них – система ранньотрадиційних наспівів – календарних і родинно-обрядових. К.Квітка, Є.Гіппіус, З.Евальд, Ф.Колесса знайшли на Поліссі “історично найбільш ранні й, очевидно, кореневі традиційні форми пісенного мистецтва східних слов'ян”.² Об'єктом даної роботи є **живні наспіви**, приурочені до часу збирання врожаю. Прип'ятське Полісся виділяється **суцільним поширенням живних мелодій**, котрі тут є **діагностуючим елементом музичних діалектів**. Поліські живні пісні ще не отримали належного наукового опрацювання в українській етномузикології: відкритим залишається питання їх жанрової атрибуції, не описані повною мірою пісенні типи, не встановлені ареали їхнього побутування. Єдиною спеціальною роботою є розвідка К.Квітки “Наспиви живних пісень північно-західних районів території поширення української мови” (Вибрані статті.- Ч.1.-К., 1985.- С.69-96). Предмет дисертації – розгляд функціонально-структурних типів живних мелодій та їхнє розміщення в зазначеному географічному просторі.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дисертація виконана на кафедрі музичної фольклористики НМАУ, вона є частиною проекту “Етномузичний атлас Полісся”, узгодженого з “Перспективним тематичним планом науково-дослідної діяльності НМАУ 2000-2006” (п.7 “Народна музична культура України: традиції і сучасність”).

Джерельною базою роботи є фонограми й нотації живних мелодій, зосереджені в архівах ПНДЛМЕ НМАУ та ЛДМА, Культурологічної експедиції Міністерства з питань надзвичайних ситуацій, ІМФЕ ім.М.Рильського, Інституту мистецтв Польської Академії наук (Варшава), приватних зібраннях, друкованих джерелах, які в сумі охоплюють весь басейн Прип'яті. Щоб відслідкувати (хоча б згрубшого) контури поліських живних ареалів за межами суцільно обстеженої території, вивчаються дані з прилеглих регіонів України, Білорусі, Польщі. Географічний обсяг залучених матеріалів визначається такими межами: басейн Західної Двіни на півночі, лівобережжя Дністра на півдні, верхня течія Сяну, басейн Західного Бугу, середня течія Нареву на заході (Берестей-

¹Толстая С. Этнолингвистическое изучение Полесья: состояние и перспективы // Полісся: мова, культура, історія. – Київ, 1995. – С.47.

²Гиппиус Е. Проблемы ареального исследования традиционной русской песни в областях белорусского и украинского пограничья // Традиционное народное музыкальное искусство и совре-

щина і Підляшшя), лівобережна частина басейну Дніпра на сході (див. карту на с.7). Всього згромаджено 1708 мелодій з 892 населених пунктів (1304 зразки з архівних джерел та 404 – з друкованих), з них до басейну Прип'яті належать 1255 зразків з 602 пунктів. Автором у 1984-2000 рр. обстежено 242 села: зібрано 532 жнивні мелодії з 218 сіл та встановлено відсутність жнивного репертуару у 24 селах.

Мета роботи – встановити межі поширення прип'ятських жнивних наспівів і виявити характер їхніх ареальних контактів на морфологічному й функціональному рівнях. У зв'язку з поставленою метою в роботі вирішуються такі завдання:

- визначення кола надійних джерел інформації, встановлення кількісного й територіального обсягу фоно- і нотографічних фіксацій жнивних наспівів;
- мелотипологічна класифікація наспівів і спостереження над змінністю їхніх структурних і стилістичних ознак у процесі просторового поширення;
- виявлення залежності між мелоструктурними типами та функціями наспівів;
- аналіз мелогеографічних масивів жнивних пісень:

- а) відпрацювання методики картографування; визначення ареалів поширення мелоструктур та їхніх морфологічних різновидів, подання результатів картографування у документальних і узагальнених картосхемах;
- б) вивчення типів кореляції прип'ятських жнивних мелоареалів у контексті українсько-білоруського ранньотрадиційного мелоcontinuumу.

На початковій стадії підготовки атласів "важливі будь-які межі, територіальні протиставлення або відповідності, оскільки вони можуть зберігати в собі сліди етнокультурної історії Полісся"¹. Перспективний план поліської мелогеографічної програми – співвіднесення отриманих ізомел з ізолініями, встановленими міждисциплінарними дослідженнями регіону. Інтерпретація історико-географічної інформації, закодованої у мелоареалах жнивних пісень, стане можливою тільки після повного мелогеографічного опрацювання поліських ранньотрадиційних наспівів.

Методологічною основою дисертації є структурно-типологічні і мелогеографічні концепції Ф.Колесси, С.Людкевича, К.Квітки, В.Гошовського, Є.Гіппіуса, А.Чекановської, С.Грици, Б.Луканюка, І.Мацієвського, Я.Мироненка, М.Лобанова, Б.Єфименкової, О.Пашиної, мелоаналітичні розробки А.Іваницького, О.Мурзиної, З.Можейко, Є.Єфремова, Г.Кутирьової інших авторів. Для вироблення методики ареалогічного аналізу дисертант звертається до праць із лінгвогеографії, етнолінгвістики Ф.Жилка, П.Гриценка, Т.Назарової, Н.Никончука, М. та С.Толстих, Т.Агапкіної – на їх базі відпрацьовується власна методика картографування. Застосовують ся також статистичні методи дослідження за зразками робіт М.Гаспарова.

Наукова новизна дисертації. Вперше у вітчизняному музикознавстві:

- згромаджено потужний масив жнивних мелодій (1708 наспівів), 65% яких – нові польові матеріали, котрі вперше вводяться до наукового обігу;
- визначено більше 30 мелоструктурних типів, прикріплених або приурочених до

¹ Толстой Н.И. О возможности картографирования фольклора // Н.И.Толстой. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М., 1995. – С.432.

періоду жнив, ареали яких пролягають у басейні Прип'яті або дотичні до нього (до цього в літературі були описані 9 типів прип'ятських жнивних наспівів); виявлено межі поширення жнивних мелотипів;

- оновлено методика ритмічного аналізу ранньотрадиційних наспівів із мобільною (варіантною) ритмовіршовою структурою;
- відпрацьовано методика документального картографування з системною фіксацією на картах мелоструктурних елементів часового і звуковисотного рівнів;
- виявлено різні типи територіальної координації жнивних мелоареалів (опозиція, спорадичне суміщення, стабільне накладання) і, відповідно, різні види їхніх меж;
- встановлено гранично чітку ареальну опозицію північного і південного жнивних меломасивів прип'ятсько-поліського континууму, що ґрунтується на їх функціонально-семантичному і морфологічному протиставленні; ця кардинальна ізомела може стати об'єктом майбутньої етноісторичної інтерпретації.

Практична цінність дисертації. Апробовані в роботі методи мелоареалогічного вивчення одного з ранньотрадиційних пісенних жанрів можуть прислужитися при дослідженні інших народновокальних жанрів. Новий нотний матеріал може стати базою вивчення жнивного жанру в інших аспектах. Карти поширення жнивних мелодій знайдуть застосування при укладанні музичних атласів східних слов'ян та при розв'язанні питань історико-етнографічного районування України. Результати дисертації можуть бути використані у лекціях з музичного фольклору.

Апробація роботи відбулася на засіданнях кафедри музичної фольклористики НМАУ, у доповідях на наукових конференціях в Україні: Міжнародна конференція "Полісся: мова, культура, історія" (Київ, 1995); 3-тя (1992), 4-та (1993), 5-та (1994), 7-ма (1996) конференції дослідників червононоруських (галицько-володимирських) та суміжних земель у Львові; 4-та науково-практична конференція "Проблеми успадкування зимових свят, звичаїв та обрядів" (Рівне, 1998); у Польщі (Люблін): III Міжнародний симпозиум "Muzyka ludowa Europy Środkowo-Wschodniej. Tradycyjny obrzęd weselny" (1995); Міжнародна етномузикологічна сесія "Techniki śpiewu archaicznego" (1998, 2000). Положення дисертації використовувалися автором у спецкурсі "Музичний фольклор українців" (Національний Педагогічний Університет ім. П. Драгоманова, 1993-1995 рр.).

Публікації. Результати досліджень опубліковано у 11 статтях.

Структура дисертації: Вступ, п'ять розділів, Висновки, Список літератури (230 позицій), Додаток (А – бази даних фоно- і нотографічних джерел: географічно-типологічний показник, статистика), Б – аналітичні таблиці-ілюстрації (39), В – нотатії мелодій (137 зразків), Д – пісенні тексти (160 зразків), Ж – карти з мелоареалами (11). Основний текст дисертації має 176 сторінок, загальний обсяг – 385 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У Вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначаються предмет і об'єкт дослідження, сформульовано мету і завдання роботи, розкрито її наукову новизну та практичне значення, окреслено джерельну базу і методичні засади.

У першому розділі – “Мелогографія: завдання, досвід, методика. Мелоналітичний інструментарій” – обговорюється методика мелоареалогічних досліджень, специфіка теренових обстежень, обумовлюється система графічних позначень аналізованих явищ у картах (1.1); визначається мелоналітичний апарат роботи – принципи ритмічного (1.2) і звуковисотного (1.3) аналізу.

1.2. Структурно-типологічний напрямок в українській етномузикології від часів С.Людкевича, Ф.Колесси, К.Квітки базується на типологічному пріоритеті ритмовіршової структури наспівів. В сучасних студіях з ритмотипології, що належать дослідникам української (Б.Луканюк), російської (Б.Єфіменкова, М.Лобанов), білоруської (Г.Тавлай) шкіл, йдеться про необхідність оновлення традиційних принципів ритм-аналізу. У дисертації базовими стали концепції Б.Луканюка, Б.Єфіменкової, де розробляється диференційна систематика народновокальної ритміки на підставі типологічної домінантності музично-ритмічних форм і підлеглості віршових.

Апробовуючи нові принципи на матеріалі календарних наспівів Прип'ятського Полісся, дисертант виявила специфічну ритмічну стилістику цього регіону. Живні наспіви даного локусу належать до класу часомірних ритмів, в якому розрізняються дві основні (алгоритмічні) підгрупи та рубатна. Основні ритми отримували різні найменування в етномузикологічній практиці. Пропонуємо до них назви, похідні від назв їхніх засадничих ритмофігур: в одному випадку це спондей і (у похідних формах) пірихій, в другому – ямб (у чергуванні з хоресом) (табл.1). В характері малюнків закладена принципова різниця їхньої організації: фігура спондея оперта на двійкове групування силабохрон, ямб – засадничо трійковий. Тож визначатимемо різні групи ритмів як “спондейчю” (також залишаємо в обігу терміни “дольний ритм”, “дольник”¹) та “ямбічю” (що збігається з визначенням цієї групи в ПНДЛМЕ ЛДМА).

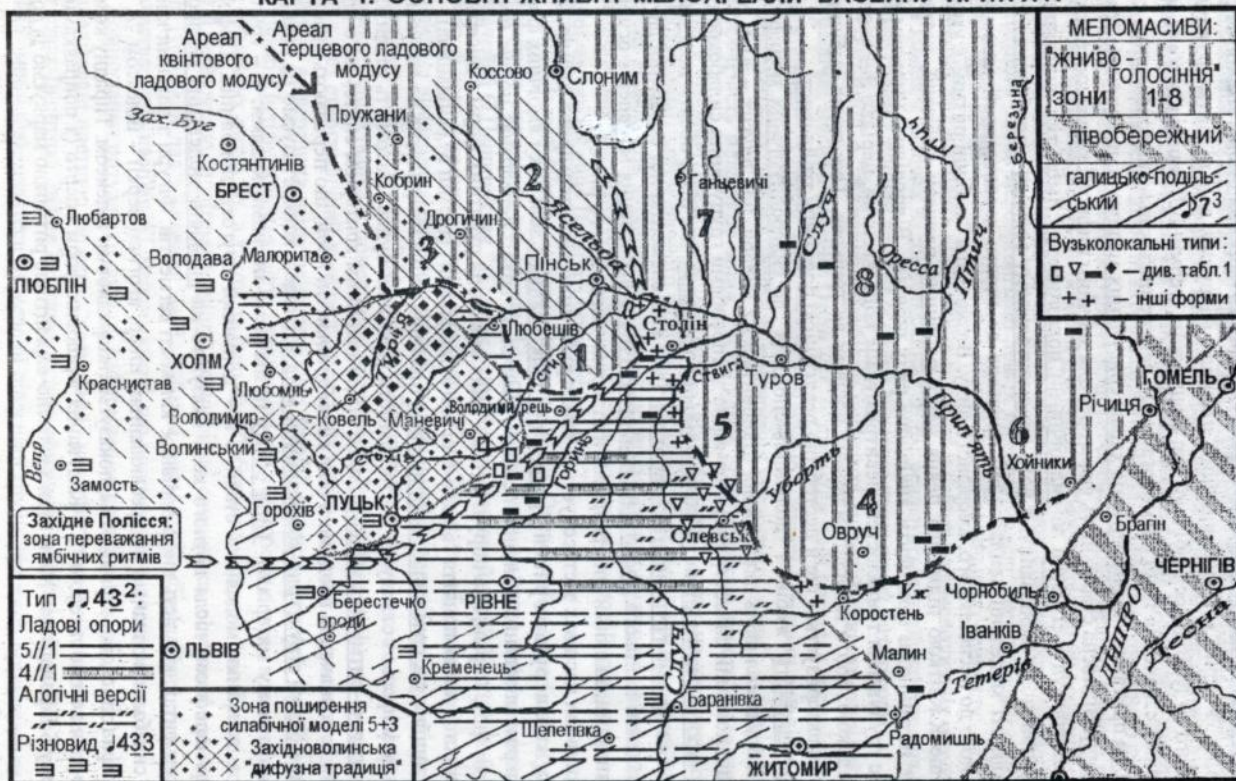
Структури дольного (спондейчного) типу – це група ритмомоделей, заснованих на кількох метричних еталонах (3/4, 4/4, 6/4, 8/4), що виступають як у вигляді первісних монохронних ритморядів, так і у варіантах із силаборитмічним стягненням парних долей (здебільшого заключної пари ритморяду або двох останніх пар); ці ритмомоделі об'єднуються у рухливі (тирадоподібні) чи сталі синтаксичні конструкції; невеликий обсяг принципово різних форм дозволяє визначати їх через комбінації першоелементів й відповідно кодувати. У виконавській практиці формули-дольники функціонують у режимах силаборитмічного розщеплення (модельна силабохрона підлягає поділу на засадах парності: $\frac{1}{2} \text{—} \text{♪} \text{—} \text{♪}$), пов'язаному з коливаннями силабічної форми. Строга метрична пульсація, парні розміри уможливають розщеплення майже всіх силабохрон вихідних моделей. Розщеплення здійснюється настільки послідовно й закономірно, що заслуговує назви алгоритму дольності. Різної інтенсивності дроблення дозволяє відокремити три його основні стадії: орнаментальну (розщеплення однієї-двох початкових силабохрон сегменту), довільну (довільне розщеплення всіх можливих позицій), стадію стабілізації форм другого поко-

¹Введені Є.Єфремовим у 1986-87 рр. в курсі лекцій у Київській консерваторії. Подібні ритмоформи у розвідках етномузикологів Російської Академії Музики ім.Гнесіних мають назву “временник” (від константності часового показника – метру – й перемінності силабічної характеристики).

ТАБЛИЦЯ 1. РИТМІЧНІ Й ЛАДОВІ МОДЕЛІ ОСНОВНИХ МЕЛОТИПІВ ДОЖИНКОВОГО МАСИВУ

		КОД РИТМІЧНИЙ СИЛАБІЧНИЙ	РИТМОМОДЕЛІ (ПІДКРЕСЛЕНО РИТМОІНТОНАЦІЙНІ ОПОРИ, ЇХ ВИСОТУ ВІДБИВАЮТЬ ФОРМУЛИ СЛК, ДИВ. С.10)	РИТМО- КОМПО- ЗИЦІЯ (ДИВ. С.8)	МЕЛОКОМ- ПОЗИЦІЯ (СЛК, ДИВ. С.10) ДОМІНУЮЧИЙ ЛАДОВИЙ НАХИЛ	ЛОКАЛІЗАЦІЯ	СИМВОЛ В КАРТІ 1	КІЛЬКІСТЬ ЗРАЗКІВ / СІП
ОДНОЦІПНІ ДОЛЬНИКИ	ЯМБИ	вихідна схема						
		$\frac{6}{[4+6]}$		6^2	2/5-2 - IV // 2/5-1-1 moll	Маневицький район Волинської обл.	□	5/4
		$\frac{6}{[4+5_6;3+3]}$		6^2	5-3//5-1 moll	Басейн р.Уборть	▽	42/25
ОДНОЦІПНІ ДОЛЬНИКИ	ЯМБИ	7		7^3	Різні форми	Галичина, Поділля, східна Волинь		56/49
		7^2		7^2	II-1-3 // II-1-1 dur	Верхня Прип'ять, Тур'я	◇	33/23
		7^1		7^1	Різні форми	Спорадично в ареалі типу 7^3		11/11
СКЛАДЕНІ ДОЛЬНИКИ	ЯМБИ	$\frac{46}{[4+4]+[4+5]}$		46^2	Різні ладові втілення	Погориння; Овруччина; Лівобережжя Прип'яті (Случ, Птич)	■	25/18
		$\frac{43}{[4+3_4]+3}$		43^2	5/1 dur, moll; 4/1 dur, moll; 3/1 moll	Нижнє Погориння, Східна Волинь; верхнє Погориння, Поділля, Берестейщина; басейн Уборті		363/226
		$\frac{433}{[4+3_4]+3+3}$		$433^{1,2}$	3-1/5/1 dur 4 2-1/4/2 moll	Баранівка-Кременець-Берестечко-Луцьк Володимир-Волинський- Холм-Володава-Шацьк-Люблін		22/17
		$\frac{53}{[4+3_4]+3}$		53^2	2/5//2/1 moll; 1(4)/5//4/1 dur	Басейн Верхньої Прип'яті (Волинське Полісся)		52/31
ОДНОЦІПНІ ДОЛЬНИКИ	ЯМБИ	53		53^2 , $53 // 53$	1/4-5//1/4-1 moll, 1/4//4/1 dur, інші	Басейн Верхньої Прип'яті: річки Турія, Вишва, Стохід (Волинське Полісся)		59/34
		$\frac{53}{5_6+3}$		53^2	5/4-5//5/4-1 moll, інші форми	Басейн Верхньої Прип'яті		37/24
		533		$533^{1,2}$	1/5/1 moll - 1/4/2 moll	Холмщина, Люблінщина (Зах.Буг, Берп)		

КАРТА 1. ОСНОВНІ ЖИВНІ МЕЛОАРЕАЛИ БАСЕЙНУ ПРИП'ЯТІ

Переривчастою штриховкою показано зони, репрезентовані поодинокими фіксаціями мелотипів

лінія (постійне розщеплення двох перших позицій, утворення сталої вторинної сегментації). У прип'ятських жнивних наспівах фіксуємо дольні ритмоформули вторинного виду. Вільносилабічний тип віршування (термін Б.Луканока) робить неможливим позначення такої ритмоорганізації через силабокількісні покажчики.

Ямба притаманна кристалізація характеристичних малюнків, що сприяла їхній стабілізації. Відносна стабільність форм зробила звичним цифрове кодування ритмовіршових формул цієї групи за силабічними показниками. Ямби теж підлягають силаборитмічному варіюванню в його орнаментальному варіанті – дроблення більшої кількості модельних силабохрон призведе до втрати характерності малюнка, розміє його до несистемного, аморфного виду. Визначення “ямбічні ритми” є умовним – ще К.Квіткою підмічена певна непослідовість процесу ямбізації, котрий залишає незмінними фрагменти вихідного ряду пірихіїв. Відповідно, умовним є і трійкове групування тривалостей, невитримуване консеквентно, нерідко нівельоване мелодикою, тобто не усвідомлюване носіями як трійкове. Тож група ямбічних ритмів характеризується ще й нестрогою реалізацією принципу трійковості.

Різна здатність “ямбів” і “дольників-спондеїв” до силаборитмічних модифікацій (амплітуда коливань для перших становить $\pm 1,2$ силиаби, для других – $\pm 1-5$, залежно від довжини силабогрупи), пов'язана зі способами групування силабохрон – парним строгою реалізацією чи трійковим вільною реалізацією, дає різні обсяги похідних форм. Отже, спосіб групування силабохрон (або вид елементарної ритмічної фігури) та залежні від нього масштаби силаборитмічного варіювання моделей є основними ознаками, за якими слід розрізняти підгрупи часомірного ритму.

У жнивних наспівах застосовується також рубатний вид часомірних ритмів. Як правило, живічі рубатні ритми є вторинним трактуванням дольних і ямбічних формул, відкристалізованих в інших пісенних жанрах, їх аналіз передбачає пошук прототипу, певної “норми, яка порушується”¹. Для вивчення рубатних форм в дисертації використовується поняття “вільно-агогічні модифікації” (термін М.Мишаньча).

Традиційна система силабічних індексів пісенних типів непридатна до кодування всіх ритмоформ з огляду на нестабільність віршових будов. Натомість сталим є рівень музично-ритмічних моделей, які є більш надійним критерієм системного поділу. Для їх позначення вводимо в обіг силаборитмічні коди, що передають інформацію про базові структурно-композиційні моделі (моделі конкретизуємо на певному регіональному матеріалі). Типи ритму позначаємо нотними кодами: ♪ – група ямбів, ♫ – дольники модельної стадії, ♬ – дольники другого покоління. Цифри (крупним шрифтом) після нотного коду вказують на кількість модельних силабохрон у сегментах; кількість цифр дорівнює кількості сегментів. Фігури з довгими кінцевими силабами відзначені підкреслюванням цифр, агогічні версії – індексом “А”. Вид строфи (одно-, дво-, трирядкова) показуємо надрядковим індексом. Тирадну композицію позначаємо літерою “Т”. Кодування віршових форм оперте (з поправками) на систему Б.Єфіменкової. Мелотипи з рубатно-варіантною ритмікою маркуємо за до-

¹ Квітка К. Іван Франко як виконавець народних пісень // Творчість Івана Франка. К., 1956. - С.171.

кусом їхнього побутування або прикметними рисами (інципітом, рефреном тощо).

1.3. Активна варіантність мелотворення, орнаментально-мелізматична насиченість (порівняно з традиціями інших українських регіонів) поліських ранньотрадиційних наспівів ускладнює їх звуковисотний аналіз. У роботі використано різні способи моделювання мелодики (гратіці, нотні схеми). Моделювання масивів емпіричного матеріалу виводить на поняття мелотипу, котрим оперуємо як основним об'єктом ареалогічного вивчення. Цей термін обіймає сукупність силлаборитмічного і звуковисотного рівнів мелоорганізації певної пісенної моделі. Названі рівні є автономними структурними системами, що вимагають паралельного розгляду: як певний ритмічний тип знаходить інтонаційне втілення у різних ладомелодичних структурах, так і кожна з типових ладоінтонаційних форм реалізується в численних ритмічних версіях, стаючи явищем вищого порядку відносно конкретних ритмоформ.

У розділі 2 – “Жанрова атрибуція живних мелодій. Два опозиційні мелогеографічні масиви басейну Прип'яті” – згромаджений матеріал систематизовано за критеріями програми, накресленої К.Квіткою у статті “Наспіви живних пісень північно-західних районів території поширення української мови”: функціональним (приуроченість мелодії до жив, “особливого роду поетичні тексти”; мелотипологічним (“особливі традиційні наспіви”); географічним (ареальна характеристика). Глибокі відмінності музичного оформлення живного сезону в різних прип'ятських локусах дозволяють встановити основну мелогеографічну опозицію даного регіону: функціонально-морфологічне протиставлення живних мелодій північної та південної частин басейну Прип'яті (див. карту на с.7).

Північну зону (Любешівський, Зарічненський, Олевський, Овруцький, Лугинський райони України та всі райони Білорусі крім Столінського) займає меломасив, визначений О.Пашиною як “загальнобілоруський живний тип”. У даній роботі позначаємо його терміном “живо-голосіння” (ЖГ) – цією образною дефініцією закріплюємо численні описи специфічної “голосільної” інтонаційної семантики даного роду мелодій (З.Евальд, З.Можейко, О.Пашина), витокими якої є давні форми ритуального спілкування з померлими предками. Цей зв'язок можливо реконструювати через етнографічний контекст – поетичні тексти, живні ритуали, специфічну функцію відвертання дощу за допомогою “дідів”-предків, яку цей наспів виконує на Поліссі. Поліфункціональність (виконання під час роботи в полі, в дожинкових та оказіональних ритуалах, а також за будь-яких обставин у період “від Трійці до осені”) й, відповідно, політематичність, специфічна семантика, особлива мелоорганізація (терцевий лад з опорами 3 $\leftrightarrow$ 1, рубатна ритміка, комбінаторний тип строфи) протиставляють наспіви ЖГ меломасивові, що пролягає на південь від нього.

Домінування ритуальної функції (оформлення дожинкових обрядів), відповідні спеціалізовані поетичні сюжети, “святковий” настрій, інша система мелоструктурних ознак (квінтова, рідше квартова ладова опозиція, моторність ритміки, респонсорна композиція) характеризує мелодії південної групи, для яких пропонується умовна назва “дожинкового” меломасиву. Дожинкові наспіви за видом мелооргані-

зації є типовим явищем серед календарних мелодій Правобережної України.

Функціонально-семантичний аналіз прип'ятських і територіально суміжних жнивних мелодій показує, що в певних регіонах спостерігається розширення їхньої функції до обсягу "літні трудові". Широкі терміни виконання польових робіт надають поліфункціональним наспівам, що їх обслуговують, значення сезонних мелодій. Рисою, спільною для всіх регіонів, є участь пісень у ритуалі завершення жнив (дожинки). Ця позиція робить мелодичний матеріал таким, що відповідає вимозі зіставності явищ й дозволяє розташовувати ареали даних мелоформ в одній площині.

Кардинальна відмінність двох меломасивів викликала необхідність окремого вивчення їх мелоструктурних властивостей.

У розділі 3 – "Меломасив дожинкових мелотипів" – розглядаються наспіви півдня Полісся: кілька типологічно самостійних мелоформ, які вивчаються у всіх локально-стильових версіях. Кожен мелотип базується на певній ритмічній моделі дольного або ямбічного виду, мелодичним періодом слугує строфа – в більшості випадків дворядкова респонсорної композиції, де співвідношення опорних тонів виявляється в зіставленні кадансів 1-го і 2-го мелорядків (вагу мають також ритмоінтонаційні опори силабогруп). Для кожного пісенного типу схема розташування опор становить незмінну ладоінтонаційну конструкцію або, за Я.Мироненком, систему ладових констант (СЛК), яку кодуємо так (див. табл.1): цифри позначають опорні тони (арабськими, цифрами пронумеровано щаблі вгору від головної опори, римськими – вниз від неї), знаки «//», «/», «-» показують поділ строфи відповідно на мелорядки і силабогрупи та опори всередині силабогруп, наприклад, 2-1/5 // 2-1/1.

3.1. 3-поміж дожинкових наспівів басейну Прип'яті найбільшу територію займають ті, в основі яких лежить ритмомодель $\downarrow 4\bar{3}$. Цей тип, знаний за центральноволинськими (Луцьк, Кременець, Баранівка) та східноподільськими (Вінниччина, захід Черкащини) публікаціями, як виявилось, охоплює також східну Волинь (Житомир–Коростень–Олевськ), повністю межиріччя Горині й Случі (з "рукавами" до Століна та Верхньої Прип'яті), та простір між річками Західний Буг і Вепр. У поліському субареалі типу виявлено кілька його локальних різновидів (модифікацій ритму, композиції, звукоряду й системи ладових опор), територіально компактних і типологічно стабільних. 3-поміж них виділимо основний тип $\downarrow 4\bar{3}^2$ (виключно з похідним ритмомалюнком $\sqrt{\downarrow 4\bar{3}^2}$) й однорядкову конструкцію $\downarrow 4\bar{3}\bar{3}^{(2)}$, яка побутує в зонах Берестечко–Луцьк та Володимир–Волинський–Шацьк–Володава–Любартов–Люблін–Замость–Холм. Експедиціями автора встановлено північну ізомелу типу $\downarrow 4\bar{3}^2$ (ця лінія є відтинком кардинальної межі між масивами ЖГ і дожинковим), окреслено східну границю його поширення, встановлено частину західної ізомели, що відокремлює тип $\downarrow 4\bar{3}^2$ від традиції північної Волині зі строкатим набором дожинкових мелодій. Південна і південно-західна межі ареалу $\downarrow 4\bar{3}^2$ приблизно окреслені вододілом Прип'яті й Дністра. В межах свого прип'ятського субареалу тип $\downarrow 4\bar{3}^2$ є єдиним наспівом жнив, лиш у його маргінальних зонах жнивний репертуар збагачується іншими мелоформами.

3.2. Масив жнивних наспівів, що обіймає Галичину і Поділля, за видом ритмо-організації кодуємо $\text{J}7^3$. За матеріалами експедиції автора окреслено найбільш північні терени поширення форми $\text{J}7^3$ у жнивному й весільному циклах: в межах Прип'ятського сточища жнивний тип $\text{J}7^3$ у класичних ритмомелодичних ознаках з'являється у верхній течії Горині, окремими "вкрапленнями" – у Коростенському, Малинському районах (весільна ізомела $\text{J}7^3$ окреслюється тут суцільною лінією). На Центральному й Пінському Поліссі, на Лівобережжі Дніпра формула $\text{J}7$ znana у тирадній композиції весільного циклу ($\text{J}7$), яка спорадично побутує і як жнивна (Поділля, Надсяння, Горохівщина). В традиціях Верхньої Прип'яті, Турії поширений жнивний тип $\text{J}7^2$. Спорідненість типів $\text{J}7^3$ і $\text{J}7^2$ обмежується спільністю ритмосхеми, решта параметрів вказують на різниці між ними. Компактний ареал $\text{J}7^2$ виглядає автономним, географічно не пов'язаним з метропольним ареалом $\text{J}7^3$.

3.3. На території, що охоплює басейн Верхньої Прип'яті (річки Вижевка, Турія, Цир, Стохід, середня течія Стира), Берестейщину (Пружанський, Дрогичинський, Кобринський, Жабинківський, Малоритський райони), Холмщину, паузе група жнивних мелотипів, базованих на силлабічній моделі 5+3. На сході її ареал обмежений адміністративним кордоном між Рівненською та Волинською областями, інші межі поки що залишаються "відкритими". Форма 5+3 об'єднує цей регіон як загальна ритмовіршова ідея, її конкретні ритмічні реалізації розбивають територію на кілька зон. Зі сходу на захід її перетинає мелегеографічна межа між масивами ЖГ (тут вона переходить на лівий берег Прип'яті і йде вище Бреста в напрямку Білостока) й дожинковим (на південь і захід від вказаної лінії). Ті версії моделі 5+3, що належать дожинковому меломасивові, діляться на ямбічну і спондеїчну групи, кожна з яких має різновиди. Типологічна група $\text{J}(\text{J})\text{53}^2$ щільно локалізована у Камінь-Каширському і Ратнівському районах, окремі версії зустрічаються в Ковельському, Ківерцівському, Маневицькому районах. Група версій моделі $\text{J}53$ заповнює "нішу", окреслену з півдня, сходу й півночі ізомелою $\text{J}43^2$; ця ніша ділиться на невеликі субареали за різновидами $\text{J}53^2$, $\text{J}53^2$, $\text{J}533^1$ (цей ареал сягає Любліна), $\text{J}53 // \text{J}53$.

3.4. У верхів'ях Льви, Ствиги, Уборті встановлено ареал локального жнивного типу з ритмоформою $\text{J}7\text{A}6^2$. Його більша частина накладається на ареал $\text{J}43^2$, утворюючи на півдні Олевського, Рокитнівського районів традицію зі сталим функціонально спеціалізованим жнивним репертуаром (тип "Уборть", аналогічно типу ЖГ, виступає як трудовий, тип $\text{J}43^2$ виконує роль ритуального-дожинкового наспіву).

Розглядаються також кілька мелотипів локального поширення ($\text{J}57^2$, $\text{J}7\text{A}6^2$ та ін.) і ті, що утворюють периферію жанрового циклу (сезонно-приурочені).

3.5. В терені зафіксоване явище поліжанрового функціонування деяких мелоформ. На Західній Волині, Західному Поліссі, також у Галичині, на Поділлі жнивний цикл "читує" типові весільні наспіви $\text{J}7$, $\text{J}6$, $\text{J}7\text{A}6^2$, $\text{J}53$, $\text{J}53$, приєднуючи до них дожинкові тексти. Для Центрального Полісся властиве інше жанрово-морфологічне "схрещення", а саме – мікст жнивних і петрівсько-купальських мелоформ: типів $\text{J}43^2$ дожинкового і $\text{J}53^2$ петрівського, типів ЖГ і купальського моделі $\text{J}54^2$.

3.6. Сучасна мелоеографічна характеристика дожинкового меломасиву правобережної Прип'яті ілюструє картину поширення українських живних мелодій, накреслену К.Квіткою: на значних територіях панують певні типи мелоформ, що виступають у функції єдиного наспіву живного сезону й обслуговують як ритуальне завершення жнив, так і при потребі весь період живних робіт. До таких належать типи $\downarrow 4\bar{3}^2$ та $\downarrow 7^3$, що мають великі ареали, окреслені ізомелами (останнє стверджуємо стосовно тих зон, де відбулися спеціальні польові обстеження).

Підтверджується також висновок К.Квіткі щодо північної Волині як "осередку ... більш активного творення наспівів живних пісень": тут фіксується значна кількість живних мелоформ ($\downarrow 7^2$, $\downarrow 5\bar{3}^2$, $\downarrow 5\bar{3}\bar{3}^1$, $\downarrow 5\bar{3}^2$, $\downarrow 5\bar{3}^2$, $\downarrow 6\bar{6}$, $\downarrow 4\bar{3}^2$, $\downarrow 4\bar{3}\bar{3}^1$, $\downarrow 5\bar{7}^2$ та ін.). Їхні невеликі ареали в басейні Верхньої Прип'яті іноді накладаються один на одного, утворюючи спорадичні репертуарні суміщення. Про упорядкованість мелодичних кордонів у цьому терені можливо говорити лише стосовно його обмеження зі сходу, де пролягає північно-західна ізомела типу $\downarrow 4\bar{3}^2$. Деякі локальні мелоареали пов'язані з річками Турія, Стохід, Західний Буг.

Полімелодична живна традиція Волинського Полісся контрастує із сусідніми мономелодичними традиціями. Наявність кількох мелодій викликає питання їхньої функціональної спеціалізації. На Верхній Прип'яті будь-яка мелодія могла виконувати як трудову, так і ритуальну функції, тобто різні наспіви побутували тут як паралельні, непротиставні форми. Етнолінгвісти кваліфікують випадки паралельного існування різних варіантів того самого явища як знак взаємовпливів суміжних традицій. Отже типологічна, функціональна й ареалогічна строкатість північноволинської живної традиції дозволяє визначати її як традицію "дифузного" типу.

Розділ 4 присвячено надзвичайно складному за морфологічною й ареалогічною організацією меломасивові "живо-голосіння" – вивченню його загальних мелоструктурних принципів (за 778 зразками зі 360 сіл) та специфіки локальних прип'ятських різновидів. Мелотип ЖГ неодноразово був об'єктом уваги етномузикологів, проте конструктивний опис його базових структурних засад здійснено лише у 80-х рр. Г.Кутирьовою, О.Пашиною, які встановили, що мелодії цього типу, на відміну від уявленнь фольклористів старшої генерації про імпровізаційність ЖГ, піддаються моделюванню, за їх зовнішньо стихійними формами ховаються логічні композиційні основи.

4.1. Ареал ЖГ, найбільший з-поміж східнослов'янських живних ареалів (охоплює басейни Прип'яті на півдні, Західної Двіни на півночі, Ясельди й Неману на заході, Подніпров'я на сході), сприяв формуванню розгалуженої системи локальних різновидів, в яких, як пише О.Пашина, модифіковано окремі елементи типової форми. Тип в цілому виявляється через систему локальних моделей, яка відбиває ієрархію ознак на окремих структурних рівнях і на рівні їхньої кореляції. Поки не здійснено вичерпний опис регіональних різновидів ЖГ, залишається простір для корекції загальнотипологічних засад меломоделі ЖГ, сформованих у розвідках 80-х рр. Введення в обіг прип'ятських матеріалів розширює уявлення про генеральні морфологічні принципи ЖГ, корегує трактування ритмічного і композиційного рівнів.

О.Пашина вважає базовою для ЖГ ритмомодель, показану в табл.2 (рядок 6), й відзначає такі її основні видозміни: відкидання 1-ї силабохрони зачину, заміна зачинного диямба фігурами ♪♪♪♪ та ♪♪♪♪ (показові для певних локусів), заміна диямбічного каданса "зрізаною" схемою (B₂). У дисертації, з огляду на рубатний характер ритміки ЖГ і на вільно-силабічний тип віршування (варіювання довжини силабогруп і місцеположення цезури), залучено до аналізу типологічно відповідні алгоритмічні конструкції весільного циклу, організовані більш строго за критеріями дольного чи ямбічного ритмів (формули В, С, D). Виявилось, що мелотип ЖГ опирається на дві базові моделі: у центральному і східному субареалах домінантною є модель А, у західному субареалі – модель D.

ТАБЛИЦЯ 2. ВИДИ РИТМІЧНИХ ПЕРІОДІВ МЕЛОТИПУ ЖГ

		зачин 3-5 силаб				каданс* 4-6 силаб					
Модель А алгоритм ♪ ♪ ♭		1	2	3	4	5	6	7	8	Каданс А	
		♪	♪	♪	♪	♪	♪	♪	♪		
							ЛО**		ЛО		
найтипівші локальні модифікації зачинів	дольні	♪	♪	♪	♪	♪	♪	♪	♪	дольні модифікації кадансу А	
	ямбічні, довільні	♪	♪	♪	♪	♪	♪	♪	♪		
										опорні щаблі:	
						3	-	1(3)		α	мелодичні різновиди кадансу А
						1	-	1		β	рідні кадансу А
						♪		♪		Модель 4+4 О.Пашиної	
Модель В алгоритми ♪ ♪ ♭ ♪ ♪ ♭						5	6	7	8	Каданс В	
		♪	♪	♪	♪	♪	♪	♪	♪		
		Зачин видозмінюється так само, як у формулі А						ЛО		$B = \gamma$	ритмічні й мелодичні різновиди
								ЛО	[♪]	$B_2 = \gamma_2$	рідні кадансу А
Модель С ♪		1	2	3	4	5	6	7			
		♪	♪	♪	(♪)	♪	♪	♪			
Модель D алгоритм ♪ ♪ ♪		1	2	3	4	5	6	7	8		
		♪	♪	♪	♪	♪	♪	♪	♪	Модифікації формул С і D відбуваються за алгоритмами А і В	
				ЛО			ЛО		ЛО		

*Умовний поділ мелорядка на дві синтаксичні частини був запропонований Г.Кутирьовою.

**ЛО - ладова опора.

Ареал моделі D частково збігається з ареалами весільних типів $\downarrow 34^2$ і $\downarrow 34^2$ (західна частина Білорусі, Західне Полісся). Схема D виступає як домінуюча модель ЖГ у Західному Поліссі, Західному Поозер'ї; у перехідній смузі між ареалами D і A схема D виявляє себе як домінуюча ритмічна орієнтація.

Модель A – продукт структурного перетину форм $\downarrow 6$ (у її вторинній версії $\downarrow 6$) і $\downarrow 7$. Вихідним видом зачину моделі A вважаємо дипірихій, утворений шляхом силаборитмічного дроблення. У центральнопольських наспівах спостерігаємо довільне розщеплення моделі з вільним цезуруванням вірша 4+3; 3,4+4; 5+2 (Овруччина) та її вторинну метрично стабільну версію 4+5₆ (басейни Уборті, Ствиги). У центральному Поліссі, Подніпров'ї та східному Поозер'ї простежується тенденція до модифікації ритмосхеми A за принципами дольного алгоритму (силаборитмічне дроблення на засадах двійкового поділу силабохрон, кратне збільшення пар силабохрон). У західних (західне Полісся, Понеманья) та північно-західних (Західне Поозер'я) теренах ареалу моделі A і D зазнають вільноагогічних видозмін (довільної ямбізації).

Силаборитмічне варіювання (обумовлене дольним алгоритмом або чергуванням “ямб-трибрахій”) охоплює весь ареал ЖГ, але в окремих регіонах виявляє певні домінуючі тенденції (встановлені статистичним дослідженням за методикою аналізу літературної версифікації М.Гаспарова): в межах загального ареалу ЖГ відбувається послідовне збільшення довжини вірша від 7-складників (80-85% виду 3+4) у західній частині ареалу, через поступове підвищення відносної частки форми 4+4 (у перехідній смузі) до зони її панування (90%) в центрі Білорусі й тенденції подальшого розширення вірша до 9-10-складів (5+4, 5+5) на східній межі ареалу (у 10-20% випадків). Окремо виділяється Центральне Полісся, яке не має домінуючої силабічної моделі, а характеризується полем версій (обсяг варіювання – 7-10 силаб), тобто релевантною ознакою даного локусу є інтенсивне варіювання ритмосхеми в довільному режимі (ця ознака була виявлена автором й на матеріалі весільних мелодій). Оригінальною є локальна традиція Берестейщини (між Ясельдою і Прип'яттю), зорієнтована на форму 5+3 (поле версій: 5+4, 4+4, 6+3), запозичену з дожинкового ареалу.

Ритмомоделі ЖГ мають два типи кадансування (див. табл.2): диямбічний з двома опорними тонами на довгих силабохронах (каданс A) і неямбічний (повні форми – B₁, B₁, і зрізана – B₂) з ладовою опорою на передостанній силабі.

Ритмокомпозиції 2-рядкової строфи – варіантний повтор базової регіональної ритмомоделі або сполучення повної форми та її “зрізаного” варіанту: AB₂, DB₂. Найпоширеніший тип 3-рядкової строфи – з ритмічним контрастом середини ABA.

4.3. Засади звуковисотної організації ЖГ. Критерії, за якими наспів ЖГ аналізують О.Пашнина і Г.Кутирьова, в дисертації зведено до комплексної системи й деталізовано. Строфа ЖГ має два рівні мелодичної періодичності: у межах рядка (мелоконструкція) та в масштабах цілого (мелокомпозиція як комбінація 2-3-х мелоконструкцій). Типологія мелоконструкцій базується на таких ознаках: а) вид інтонаційної архітекτονіки (основний критерій О.Пашниної, за яким вона відокремлює три основні контури – одноцільну “єдину хвилю”, “формулу Евальд” з основною і додатковою послів-

ками, “синтаксичну” двосегментну мелоформу); б) тип кадансування – кількість ладових опор та їх місцерозташування (базовий критерій Г.Кутирьової, за яким виділено три основні види кадансів – у табл.2 ці типи проіндексовано літерами α, β, γ).

Автором здійснено окремий аналіз мелодичних версій зачинів і кадансів, вивчено способи їх сполучення, розширено систематику кадансів. Шукані типи мелоконструкцій (15 форм) встановлено на рівні комбінацій зачинів і кадансів. Для прип'ятського субареалу актуальними є кілька мелоконструкцій, які кодуються за типами кадансів: диямбічні каданси (А) з опорами на 6-й і 8-й силабохронах мають мелодичні різновиди α (опори 3-1, 3-3) і β (опори 1-1), неямбічні каданси ритмомоделей В₁ і В₂ (відповідно γ_1 і γ_2) мають опору на 7-й силабохроні (1-й шабель, зрідка – IV-й). Архитектонічно визначальна функція 3-го шабля (каданси групи α , що містять “голосільну” поспівку – інтонаційно-семантичну квінтесенцію ЖГ) дозволяє назвати його опозиційною опорою ладу (попередні дослідники вважають лад одноопорним).

Комбінації мелоконструкцій дають різні типи мелокомпозицій. Кілька відкриталізованих типів мелокомпозицій відомі практично у всьому ареалі ЖГ: класичними вважаємо дворядкові композиції $\alpha\beta$, $\alpha\gamma_1$, $\alpha\gamma_2$, $\beta\gamma_2$, трирядкові $\alpha\gamma\beta$, $\alpha\gamma_1\beta$.

4.5. У Прип'ятському субареалі ЖГ, який є південною рубіжною зоною поширення даного пісенного типу, за комплексом мелоструктурних ознак виявлено кілька локальних традицій. У басейні Прип'яті продовжують діяти тенденції генерального поділу загальнобілоруського ареалу ЖГ на два основні регіони – західний та східний, відповідно утворюючи західнополіський (верхня Прип'ять до впадіння Ясельди та Горині) і центральнополіський (середня і нижня течії Прип'яті) локуси ЖГ (див. карту).

У Західному Поліссі простежуються морфологічні впливи західно- і центральнобілоруської зон ареалу ЖГ: (1) наспіви Пінщини наближені до класичних центральнобілоруських форм: ритмомодель А з зачинними диямбом (південь локусу) або висхідним іоніком (північ), вірш 4+4, мелокомпозиції $\alpha\beta$ (північ), $\alpha\gamma_2$, $\alpha\gamma_1\beta$ (південь); західнобілоруські риси – композиція АВ₁А/ $\alpha\gamma_1\beta$, підвищена вага 3-го шабля; (2) у басейні Ясельди домінує ритмомодель D, вірш 3+4, зачинною виступає мелоформула α ; (3) на Берестейщині мелоформула ЖГ (α) поєднується з дожинковим ритмом $\text{♩}53$.

Центральне Полісся має такі ознаки – ритмомодель А, реалізована у полі силабічних версій 7-10 з елементами алгоритму дольності; дворядкова композиція; домінування меломоделі β . Зі східнобілоруським регіоном цей терен об'єднують вірші 9-10-складового обсягу, зачинна функція мелоформи β , виключна дворядковість. Джерельна база дозволяє відокремити тут кілька локусів, морфологічно віддалених від класичного ЖГ: (4) Овруччину з активним силаборитмічним варіюванням ритмосхеми, “зворотною” мелокомпозицією $\beta\alpha$; (5) межиріччя Уборті-Ствиги з силабічною формулою 4+5₆ (2-3-рядковість, зачинна роль мелоформи α вказують центральнобілоруські впливи); (6) оригінальний нижньоприп'ятський різновид, описаний О.Пашиною, (7) смугоподібний ареал однорядкових композицій на проміжку Ганцевичі–Столін; (8) зону річок Птич–Оресса–Случ.

Мелотип ЖГ – аскраве явище ранньотрадиційної музичної культури, яке презентує

тує високоорганізований рівень музичного мислення, віртуозно реалізований в умовах “мінімалістичних засобів вираження”. Наукове осмислення сучасного стану традиції ЖГ відкриває широкі перспективи ареалогічної розробки цього меломасиву.

У п'ятому розділі “**Живна мелоареалогія Прип'ятського басейну в контексті етнодіалектного поділу регіону**” – вивчається загальна картина мелоареалогічного членування терену (види живних мелоареалів, утворення різних типів традицій на перетині ареалів, порівняння живних та іножанрових ізомел) та співвіднесеності цього поділу з деякими етнокультурними розмежувальними лініями.

Найважливіша межа – *між меломасивами ЖГ і дожинковим*, які опонують на функціонально-семантичному, морфологічному (типи мелоорганізації), ареалогічному (структури ареалів) рівнях. Ця фронтальна лінія відрізняється чіткістю, непроникністю (зона дифузних явищ відсутня, за винятком Берестейщини; найбільш строгим є пінський відтинко ізомели). Вона є зразком граничної ареальної протиставленості: тут проходить кардинальне розмежування “світів”, опозиція двох культур за схемою “ми” – “вони”, що реалізується через відмінність інтерпретацій музичного оформлення живів. Один з рівнів протиставлення – відмінність ладоінтонаційних модусів: *терцевого “голосільного”* (пов'язаного з реліктовими світоглядними уявленнями, зокрема, культом предків) на півночі та *квінтово-квартового “святкового”* на півдні.

У живній мелогографії знаходять підтвердження деякі лінії етнолінгвістичного поділу регіону: а) *протиставлення західного і центрального Полісся* по лінії Горинь–Ясельда (в дожинковому меломасиві цій межі відповідає поділ за типом ритму: традиції центрального Полісся представлено дольними ритмами, Західне Полісся і Волинь – переважно ямбічними); б) упорядкованість діалектного поділу в західному Поліссі й, навпаки, його розмитість у центральному; в) *оригінальність* (щодо суміжних стилів) *традицій нижнього Погориння*; г) *лакуна* (“живна пустака”) в *Нижній Прип'яті*, де відсутні явища, відомі в суміжних теренах; д) лінія відмежування полімелодичної *Волинської дифузної зони*; е) клиноподібний *“прорив”* волинсько-подільських живних і весільних мелоформ *за течією Горині* (гіпотеза про Погориння як контактний міжетнічний коридор вимагає міждисциплінарного дослідження). Виявлено паралелізм ареально-типологічних процесів у *весільному і живному жанрах*, і, навпаки, їхню різнонаправленість у *живній і купальській мелоареалогії*.

Висновки. Створення атласу народномузичних діалектів на підставі документального картографування системно зібраних польових матеріалів – одне з невідкладних завдань української етномузикології. Згромадження репрезентативної бази живних наспівів та їх документальне картографування на площині великого етнографічного регіону – Прип'ятського Полісся (де вони є одним із основних компонентів календарно-обрядового циклу) – дало можливість у деталях відслідкувати характер поліських живних мелоареалогічних меж: їхню проникність/непроникність, опозиційність чи дифузність суміжних ареалів, їх часткові чи значні суміщення.

З-поміж більш ніж 30 мелоформ, закріплених у терені за сезоном живів, виділено

ті, що утворюють *мелогографічні масиви*. В басейні Прип'яті *сусідять ізомелі п'яти панівних східнослов'янських жнивних мелотипів*: загальнобілоруського (для нього введено назву "*жниво-голосіння*" (ЖГ), котра відбиває оригінальне поєднання рис голосіння й типового календарного наспіву), *галицько-подільського* (ритмотип $\downarrow 7^3$), *волинсько-подільського* ($\downarrow 4\bar{3}^2$) і *холмсько-волинського* (силабічна форма 5+3) дожинкових та *лівобережного*. Їхні ареали засвідчують різні форми територіального сусідства: меломасиви ЖГ і дожинковий $\downarrow 4\bar{3}^2$, ЖГ і лівобережний є ареальними опозитами; ареали $\downarrow 4\bar{3}^2$ і $\downarrow 7^3$ суміщуються значними частинами. Між ізомелами $\downarrow 4\bar{3}^2$, ЖГ і лівобережною пролягає зона відсутності типових жнивних наспівів. На західній Волині зафіксована дифузна жнивна традиція.

В роботі отримано деякі результати, що висвітлюють проблеми типології ранньотрадиційних ритмів і ладомелодичних моделей, їх морфологічної та ареальної координації як автономних структурних систем.

1. Підтверджено висловлювану в літературі думку про типологічну домінантність музично-ритмічної будови наспівів і другорядність їх віршової структури.
2. Виявлено специфічну роль Прип'ятського Полісся у процесі структурно-географічних трансформацій ранньотрадиційних ритмомodelей: в терені превалують ритми дольного типу з інтенсивним силаборитмічним варіюванням, кристалізуються форми другого покоління. Прояв цих рис у рубатних малюнках ЖГ свідчить про те, що на Поліссі дольний алгоритм є домінантним принципом ритмоорганізації.
3. Модифікації, пов'язані з дольним алгоритмом, сильніше виявлені на сході Прип'ятського ареалу й сході Білорусі, західним субареалам властиві ямбічні модифікації.
4. Характерна ладова формула ЖГ, реалізована у різних ритмічних версіях (та у різних жанрах), виявляє регіональний модус ладового мислення і з цієї точки зору є типологічно домінантною ознакою, ритмічні форми є лиш засобом конкретизації даної ладозвукорядної ідеї.

Картографування ранньотрадиційних мелоформ на всій етнічній території східних слов'ян дозволить наблизити етномузикологічні розвідки до завдань тих народознавчих дисциплін, які пройшли етап картографування польових фактів і працюють над інтерпретацією отриманих ареалів. Мелогографія має стати джерелом вагомих аргументів у побудові ретроспективних історичних концепцій.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Наспів "весни-трійці" на Пінському Поліссі // Родовід. – К., 1995. – Ч.11. – С.82-92.
2. У співавторстві з *Корониченко Г.*: Про один тип літніх трудових пісень // Зб. наук. праць кафедри фольклору Київського Інституту культури. – К., 1995.
3. Купальсько-петрівські мелотипи Прип'ятського Полісся: матеріали до Атласу музичних діалектів // Проблеми етномузикології: Зб. наук. праць / Упор. О.Мурина. – Вип.1. – К.: Вид-во НМАУ ім. П.І.Чайковського, 1998. – С.107-136.
4. Картографування обрядових напевів в рамках сублокальних традицій (на матеріалі западнополеського архива НИЛ музикального фольклора Київської консерваторії) // Картографування і ареальні дослідження в фольклористике:

- Сб. трудов. / Сост. О.А.Пашина. – Вып. 154. – М., РАМ им. Гнесиных, 1999. – С.87-114.
5. Живні мелодії Овруччини (у контексті “загальнобілоруського” ареалу) // Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження / За ред. С.Павлюха, М.Глушка. – Вып. 2. Овруччина. 1995. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1999. – С.341-364.
  6. Петрівки у Прип'ятському Поліссі // Традиційна народна музична культура Західної Волині та Західного Полісся. – Львів, 1997. – С.10-13.
  7. Ранньотрадиційні пісенні цикли Волинсько-Поліського пограниччя: ареалогічний аспект // Народна музика на Волині: Зб. наук. праць / Ред.-упор. О.Смоляк. – Кременець, 1998. – С.62-66.
  8. Живні наспіви Пінщини // 3-тя конференція дослідників народної музики червононоруських (галицько-володимирських) та суміжних земель. – Львів, 1992. – С.54-62.
  9. Західнополіський архів Лабораторії фольклору Київської консерваторії // 4-та конференція дослідників народної музики червононоруських (галицько-володимирських) та суміжних земель. – Львів, 1993. – С. 74-82.
  10. Мелогографія літніх трудових наспівів Правобережної Прип'яті // Полісся: Мова, культура, історія. Матеріали Міжнар. конф. – К., 1995. – С.414-427.
  11. У співавторстві з Гончаренко О.: Географія ритмічних трансформацій весільної структури 53²: алгоритм дольності // 7-ма конференція дослідників народної музики червононоруських (галицько-володимирських) та суміжних земель. – Львів, 1997. – С.28-36.

Особистий внесок здобувача. У роботах [2, 11], написаних у співавторстві, дисертантці належать постановка наукових проблем, обґрунтування методики аналізу.

Клименко І.В. Мелогографія живних наспівів басейну Прип'яті. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03 – Музичне мистецтво. – Національна музична академія України ім. П.І.Чайковського, Київ, 2001.

Дисертація присвячена монографічному вивченню одного з компонентів ранньотрадиційної музичної культури – наспівів календарного пісенного циклу, прикріплених до живного сезону. Домінантним напрямком дослідження є мелогографічний – документальне картографування матеріалу за конкретними населеними пунктами, здійснюване на підставі системних польових обстежень терену за рівномірною й достатньо густою географічною сіткою. В дисертації документальне картографування вперше в Україні застосовується до великого етнографічного регіону – Прип'ятського Полісся, однієї з найбільш архаїчних в етнокультурному відношенні зон слов'янського світу. В роботі картографовано також деякі інші обрядові народновокальні жанри басейну Прип'яті (весільні, купальсько-петрівські наспіви), чим розпочато програму послідовного мелоареалогічного вивчення даного регіону.

В роботі також отримано результати загальнотеоретичного характеру: доведено а) типологічно домінантне значення музично-ритмічних моделей традиційних на-

співів (всупереч раніше прийнятій концепції про типологічний пріоритет силабічних форм), б) морфологічну й ареальну автономність звуковисотного рівня мелоорганізації, його типологічну визначальність для певних регіональних меломасивів.

Ключові слова: мелогеографія, мелоареологія, ізомела, мелоареал, меломасив, мелотип, типи ритму, регіональний модус музичного мислення.

Klymenko I.V. Melogeography of harvest songs of Prypiat' basin. – Manuscript.

Dissertation for the scholar's degree of the Candidate of Art Studies in the speciality 17.00.03 – Musical Art. – The National Musical Tchaikovsky Academy of Ukraine, Kyiv, 2001.

The dissertation is dedicated to monographic study of one of the early traditional musical culture components – tunes of a calendar song cycle correlated with harvest-time. The dominating direction of the study is melogeography – documentary mapping of the material in concrete settlements, made on the ground of systematic field research of the territory according to even and enough dense geographical net. In the thesis the documentary mapping of the big ethnographic region – Prypiat' Polissia – one of the most archaic zones of Slavic world in ethnocultural respect is used in Ukraine for the first time. Another ritual folk vocal genres of Prypiat' basin (wedding, Kupalo – Petrivka's tunes) were mapped in the dissertation. Thus the programme of the successive meloareal investigation of the region has been started.

General theoretical results were also received in the work: it was proved a) typological dominating of musical-rhythmic models of traditional tunes (in spite of earlier assumed conception of typological priority of syllabic forms), b) morphologic and areal autonomy of sound-altitude level of meloorganization, its typological definition for some regional melomasses.

Keywords: melogeography, meloarealogy, isomela, meloareal, melomass, melotype, rythmical types, regional modus of musical thought.

Клименко И.В. Мелогеография живных напевов бассейна Припяти. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.03 – Музыкальное искусство. – Национальная музыкальная академия Украины им.П.И.Чайковского, Киев, 2001.

Диссертация посвящена монографическому изучению одного из компонентов раннетрадиционной музыкальной культуры – напевов календарного песенного цикла, прикрепленных к живному сезону. Доминантный аспект исследования – мелогеографический: документальное картографирование материала по конкретным населенным пунктам на основе системных полевых обследований региона, проводимых по равномерной и достаточно густой географической сетке. В диссертации документальное картографирование впервые в Украине применяется к большому

этнографическому региону – Припятскому Полесью – одной из наиболее архаичных в этнокультурном отношении зон славянского мира. В работе картографированы также некоторые другие обрядовые народновокальные жанры бассейна Припяти (свадебные, купальсько-петровские напевы), тем самым начата программа последовательного мелоареологического изучения данного региона.

Объектом картографирования выступают типовые параметры мелодической организации живых песен, выявленные путем структурного моделирования. Моделирование выводит на понятие мелотип (мелодический тип), под которым понимаем совокупность ритмического и звуковысотного уровней организации типологически идентичных напевов. Эти уровни являются автономными структурными системами, требующими самостоятельного мелоареологического изучения.

Применяя методику слогоритмического моделирования, глубоко разработанную в отечественной этномузыкологии (К.Квитка, В.Гошовский, Б.Луканюк), диссертант предлагает обновленный подход к напевам с мобильной ритмостиховой формой, различая ритмомодели с ямбической и спондеической основой, а в последней группе вычлняя первичные и производные формы, а также формы, для которых варьирование слогоритмики есть типологически определяющей чертой. Ритмический анализ раннетрадиционных напевов выявляет типологически доминантное значение их музыкально-ритмических моделей вопреки ранее принятой концепции о приоритете силлабических форм. При географическом изучении ритмических песенных типов в настоящей работе картографированию подлежали как принципиально различные между собой музыкально-ритмические модели, так и их морфологические разновидности вплоть до модификаций фонологического уровня (агогические отклонения от типовой схемы), если таковые проявляли себя как стилистическая примета определенного локуса.

Как определенная ритмическая модель находит интонационное воплощение в разных ладовых формах, так и типовые ладоинтонационные модели реализуются в различных ритмических версиях. Для некоторых региональных меломассивов (например, полесских живых напевов-“плачей”) ладоинтонационная форма имеет типологически определяющее значение, становясь явлением высшего порядка относительно конкретных ритмоформ. В диссертации впервые в Украине осуществлено системное картографирование традиционных напевов по их звуковысотным параметрам – типам ладовой структуры, интонационной архитектоники, мелодической копозиции. Полученные результаты доказывают морфологическую и ареальную автономию временного (ритмического) и звуковысотного уровней мелоформ.

В очертаниях установленных автором ареалов распространения определенных типов живых напевов отчетливо проявляется параллелизм членения Припятского региона по мелодическим признакам и его деления на этнокультурные зоны, осуществляемого археологами, этнолингвистами, этнографами.

Ключевые слова: мелогеография, мелоареология, изомела, мелоареал, меломассив, мелотип, типы ритма, региональный модус музыкального мышления.

Підписано до друку 17.07.2001. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Формат видання .145x215 мм.
Умовн.-друк.аркуш 1,0. . Об.-вид.аркуш 1,0.
Тираж 100 . Замовл. 246 .

Поліграф. дільн. Інституту електродинамики НАН України
03680, Київ-57, проспект Перемоги, 56

45201

АВ 49.663

МИСТ